

A Meta-synthetic Approach to Researches in Social Identity

Abolfazl Ashrafi¹.Rezaali Mohseni²

Abstract

Purpose:

The vast studies on social identity (SI) have made it necessary to conduct a systematic review such studies. An evaluation of these studies in terms of their approaches, methodologies, results and the way they measure SI can provide a more comprehensive picture of such studies. Hence, the objectives of this study are twofold. It aims to provide an applied and comprehensive way of SI investigation by reviewing and classifying the past studies and to see on what bases SI was defined and investigated in past studies.

Method:

This study follow a qualitative meta-analytic approach based on Sandelowski and Barroso's seven-step strategy. After a general analysis and comparison of the pertinent studies on the basis of their qualities, methodologies and results, a general analysis about all of them are provided.

Findings:

While achieving the three parameters of «reductionist attitude of SI to collective identity, replacement with national and SI parameters», this study revealed that no organized and integrated investigations have addressed SI based on a comprehensive and applied scientific approach so far. Therefore, some kind of theoretical and methodological dispersions and multiplicities are seen in such studies.

Conclusion:

There is no conceptual consensus among the studies conducted on SI and they mostly suffer from some type of scholastic reductionism and conceptual complexity in their definitions and assessments due to lack of a general and cohesive analytic, theoretical, and methodological bases. To compensate for the present shortcomings and provide an inclusive theory, conducting meta-scholastic studies on the process of SI construction is suggested.

Keywords: Identity; Social Identity; Meta-synthesis

1- Lecture, Department of Social Sciences, Imam Ali Officer University, Tehran, Iran, **Corresponding Author.Email:** a.ashrafi@live.com

2- Prof, IAU, Department of Sociology, Central Tehran Branch, Tehran, Iran

Received: October, 13, 2021; Accepted: December 8, 2021

Journal of maritime management studies,2020,vol. 5,No.3 pp.5-27

Doi:<https://doi.org/10.22034/mmr.2022.314694.1048>

Article Type: Research-based Published by Faculty of Management and Marine Commissary

فرا ترکیب مطالعات انجام شده پیرامون هویت اجتماعی

ابوالفضل اشرفی^۱، رضا علی محسنی^۲

چکیده

هدف: گستردگی و پراکندگی مطالعات پیرامون هویت اجتماعی، ضرورت مروری نظام‌مند بر تحقیقات انجام‌شده را آشکار می‌کند. ارزیابی رویکرد مطالعات، روش‌شناسی، یافته‌ها و نحوه سنجش هویت اجتماعی در آن‌ها، گام مؤثری برای ترسیم تصویری جامع‌تر از مطالعات صورت‌گرفته ایجاد می‌کند. از این‌رو، مطالعه حاضر باهدف دسته‌بندی مطالعات پراکنده پیرامون هویت اجتماعی و راه‌گشایی برای تعریف و بررسی فراگیر و کاربردی آن، در پی پاسخ به این سؤال است که هویت اجتماعی در مطالعات گذشته، بر اساس چه رویکردهایی مورد تعریف و بررسی قرار گرفته است؟

روش: با استفاده از روش فراترکیب کیفی بر اساس راهبرد هفت مرحله‌ای ساندوسکی و بارسو، پس از بررسی و مقایسه مطالعات انجام‌شده پیرامون هویت اجتماعی و ارزیابی کیفی آن‌ها به لحاظ رویکرد، روش‌شناسی و نتایج، تحلیل کلی درباره آن‌ها ارائه شده است.

یافته‌ها: این پژوهش ضمن دست‌یابی به سه مؤلفه «نگرش تقلیل‌گرایی هویت اجتماعی به هویت جمعی، جایگزینی با مؤلفه‌های هویت ملی و هویت اجتماعی» در مطالعات هویت اجتماعی، نشان داد که مطالعات سازمان‌یافته و منسجمی ناظر بر هویت اجتماعی با یک رویکرد علمی فراگیر و کاربردی انجام نشده است؛ به همین خاطر، در ابعاد نظری و روش‌شناختی مطالعات، پراکندگی و چندگانگی قابل‌مشاهده است.

نتیجه: مطالعات انجام‌شده پیرامون هویت اجتماعی تلقی یکسانی از مفهوم هویت اجتماعی ندارند و به خاطر نبود مبانی نظری و روش‌شناسی تحلیلی فراگیر و منسجم، عمدتاً در تعریف و سنجش هویت اجتماعی دچار نوعی تقلیل‌گرایی مکتبی و اعوجاج مفهومی شده‌اند. برای جبران این کاستی‌ها و ارائه نظریه فراگیر، پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های فرامکتبی در فرایند شکل‌گیری هویت اجتماعی انجام پذیرد.

کلیدواژه‌ها: هویت، هویت اجتماعی، فراترکیب

استناد: شرفی، ابوالفضل، محسنی، رضاعلی. (۱۴۰۰). فرا ترکیب مطالعات انجام شده پیرامون هویت اجتماعی. *مطالعات مدیریتی دریا محور*، (۳)، ۲، ۵-۲۷.

۱- مری، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه افسری امام علی (ع)، تهران، ایران، نویسنده مسئول، ایمیل: a.ashrafi@live.com

۲- استاد، گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد تهران مرکزی، تهران، ایران

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۷/۲۱؛ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۰۹/۱۷

نوع مقاله: علمی و پژوهشی ناشر: دانشکده مدیریت و کمی‌سردریایی دانشگاه علوم دریایی امام خمینی (ره)

Doi: <https://doi.org/10.22034/mmr.2022.314694.1048>

مقدمه

اهمیت و ضرورت توجه به هویت اجتماعی همواره به‌عنوان یک محور اساسی و زیربنایی در مطالعات علوم اجتماعی آشکار بوده است. امروزه جایگاه مفهوم هویت اجتماعی در گستره وسیع کاربردی خود اهمیت فراوانی پیدا کرده است؛ تا جایی که فوکویاما^۱ در کتاب جدید خود «هویت: تنفر و حرمت انسانی؛ سیاست امروز» مدعی می‌شود جنبش‌های هویت‌گرا، نظام لیبرال دموکراسی در جهان را با تهدید مواجه کرده‌اند (فوکویاما، ۲۰۱۸). بسیاری از فیلسوفان مدرن معتقدند قرن جدید می‌تواند به‌عنوان دوران هویت نامیده شود (کروستلینا^۲، ۲۰۰۷، ص. ۱۵). هویت اجتماعی در حال حاضر یکی از محبوب‌ترین و بحث‌برانگیزترین مفاهیم در علوم اجتماعی محسوب می‌شود؛ بدان حد که شاید هیچ مقوله اجتماعی دیگری به این اندازه توسط فیلسوفان، روانشناسان، جامعه‌شناسان، دانشمندان علوم سیاسی و انسان‌شناسان مورد بررسی و تحقیق قرار نگرفته است. این مفهوم که مهم‌ترین جنبه‌های زندگی اجتماعی را مورد بررسی و ارزیابی قرار می‌دهد، امروزه به یکی از مباحث پراکنده و شکننده در تحقیقات اجتماعی تبدیل شده است (همان، منبع) و تقریباً اغلب مطالعات انجام‌شده پیرامون آن بدون انسجام و بیشتر به صورت انتزاعی و منتسب به دیدگاه و مکتب علمی خاص مورد مطالعه خود هستند. به همین سبب هدف از پژوهش حاضر، انجام مروری نظام‌مند بر تحقیقات علمی انجام‌شده، ارزیابی روش‌شناسی و یافته‌های این تحقیقات و نیز نحوه سنجش هویت اجتماعی در آن‌ها به روش فراترکیب^۳ است که می‌تواند گام مؤثری برای ترسیم تصویری جامع‌تر از مطالعات صورت‌گرفته محسوب شود. مطالعه حاضر تلاش می‌کند، ضمن دسته‌بندی و یکپارچه‌سازی مطالعات نظری و کاربردی در قالب طرح‌های پژوهشی اعم از رساله‌های دانشگاهی یا طرح‌های سازمانی صورت گرفته در حوزه هویت اجتماعی، به این پرسش پاسخ دهد که هویت اجتماعی در پژوهش‌های گذشته، به چه نحوی مورد تعریف و سنجش قرار گرفته است؟

پیشینه نظری پژوهش

مفهوم هویت و هویت اجتماعی یکی از مقوله‌های پر دامنه و چالش‌برانگیز است که در دهه‌های اخیر مورد توجه بسیاری از پژوهش‌گران قرار گرفته است و از آنجایی که بیشتر این تأمل‌ها، فاقد وجه تجربه و عینی‌اند، معمولاً به‌جای الزامات نظریه‌ای درباره هویت بر پایه پیش‌فرض‌ها، ذهنیات و گرایش‌های شخصی انجام شده‌اند (صدیق سروستانی و حاجیان، ۱۳۸۷، ۳۲). ورود به دنیای مدرن و ظهور پست‌مدرنیسم، شکل‌گیری هویت‌های تازه و خدشه‌دار شدن هویت‌های پیشین، هویت را بیش‌ازپیش مورد توجه اندیشمندان در حوزه‌های مختلف قرار داده است (نوپه فلاح، ۱۳۸۳، ۲۱). از ابتدای ورود مفهوم هویت به حوزه علوم انسانی، ارائه تعریف مشخص از آن مسئله‌ای چالش‌برانگیز بوده است. گلیسون^۴ در مقاله‌ای که در اوایل دهه ۱۹۸۰ منتشر کرد،

1. Fukuyama
2. Korostelina

3. meta synthesis
4. Gleason

به اهمیت و استفاده مجدد از اصطلاح هویت اشاره کرد که از پایان جنگ جهانی دوم در علوم اجتماعی به‌ویژه جامعه‌شناسی مورد استناد بوده است. او با تطبیق دو جلد دانشنامه بین‌المللی علوم اجتماعی، شگفتی جدیدی از گسترش آن را نشان داد. در ابتدا که در مرحله ورودی و در فرایند شناسایی بود، هیچ نامی برای اصطلاح هویت وجود نداشت. در جلد دوم دانشنامه (منتشر شده بین سال‌های ۱۹۶۸ و ۱۹۷۹) تعدادی از صفحات به استفاده از اصطلاح هویت در تحقیقات اجتماعی و روانشناسی و علوم سیاسی اختصاص پیدا کرد. دو یا سه دهه بعد، هیچ فرهنگ لغت یا دانشنامه علوم اجتماعی نتوانست فضای قابل توجهی برای تعریف و استفاده از این مفهوم در گستره وسیعی از رشته‌ها به وجود آورد. به نظر او آنچه برای بحث درباره هویت انجام می‌شود، بیشتر ناظر بر مخالفت‌ها است و مورخ نیازی به در نظر گرفتن همه نظرات ندارد. در نتیجه، تغییرات روزافزون و بی‌ثباتی معانی در هویت به وجود می‌آید (گلیسون، ۱۹۸۳).

عده‌ای به دنبال تعریف هویت از طریق معادل‌سازی با یک یا چند مفهوم دیگر هستند. به‌عنوان مثال، لیمن و اسکات^۱ در سال ۱۳۷۰ میلادی و استوارت هال^۲ و همکارانش در سال ۱۹۹۹ اصطلاحات هویت و نقش را مرادف هم می‌دانند. آن‌ها مفاهیم هویت و نقش متقابلاً پایدار^۳ در آن هویت‌ها را، نتیجه بازخورد نقش در شرایط تعاملی اجتماعی می‌دانند. عده‌ای دیگر، برای تعریف هویت از معادل‌های مفهومی نزدیک خودشان استفاده می‌کنند. به‌عنوان مثال، ویلی^۴ معتقد است هویت معمولاً به برخی از ویژگی‌های پایدار و طولانی‌مدت دلالت دارد تا این که افراد، طبقه‌ها، گروه‌ها و انواع افراد را به رسمیت بشناسیم؛ بنابراین، هویت‌ها مجموعه خاصی از صفات مختلف انسان هستند که شکل عمومی و جهانی «خود»^۵ است؛ که به ویژگی‌های خودشان و مجموعه‌ای از خودشان وابسته هستند. فرایند پیچیده‌تر هویت توسط ریچارد جنکینز^۶ در سال ۱۹۹۶ ارائه شده است. وی در هنگام نگارش درباره هویت اجتماعی، یک دیدگاه کنش متقابل هم‌زمان درک شده‌ی در عمل را توصیف می‌کند. اریک اریکسون^۷ در مقدمه‌ای از مجموعه مقالات در مورد هویت در سال ۱۹۶۸، به دلیل این که اعتقاد دارد استفاده از یک اصطلاح به دلیل فراگیر بودن آن ممکن نیست، ترجیح می‌دهد بیشتر درباره هویت، توضیح دهد تا تعریف ارائه کند. استوارت هال در سال ۱۹۹۲ بحث تغییرات احتمالی هویت‌های مدرن را در پی تغییرات عمده در خواص ساختاری جوامع معاصر بیان می‌کند و معتقد است مفهوم هویت بسیار پیچیده، کم توسعه‌یافته و کمتر درک شده است و در علوم اجتماعی معاصر باید به‌طور دقیق مورد بررسی قرار گیرد. بنابراین ویژگی‌های گسترده این اصطلاح، غیرقابل انکار است از این رو برخی نویسندگان مطالعات اخیر، بدون ارائه تعریف از هویت به بررسی آن پرداخته‌اند. در مجموع، می‌توان گفت مفهوم هویت و هویت اجتماعی در علوم انسانی با ارائه محدودیت تعریف مواجه بوده و با توجه به کاربردش مطرح می‌گردد (رابینز^۸، ۲۰۲۱، ص. ۵-۲) و در هریک از شاخه‌های

1. Lehman and Scott
2. Stuart Hall
3. Mutually sustaining
4. Wiley

5. Self
6. Richard Jenkins
7. Erik Erikson
8. Williams, Robins

علوم اجتماعی و انسانی حاوی مصادیق و معانی متفاوت و بعضاً انتزاعی است. تأکید روانشناسان بر ابعاد فردی و شخصیتی هویت است و روانشناسان اجتماعی و جامعه شناسان بیشتر بر ابعاد اجتماعی هویت تأکید می‌ورزند (دوران و محسنی، ۱۳۸۲، ص. ۸۲). روانشناسی اجتماعی را چه به لحاظ طرح نظریه‌های مستقل در این باره، چه به واسطه ملاحظه آن از خلال بررسی فرایندهای گروهی و بین گروهی باید در واقع مهد هویت دانست. رویکرد جامعه‌شناسی هویت به طور عام و نظریه هویت به طور خاص، حاصل سنت فکری است که با ویلیام جیمز^۱ در سال ۱۸۹۲ آغاز و توسط کولی^۲ و مید^۳ دنبال شد، مورد اقبال روانشناسان و روانشناسان اجتماعی بعدی قرار گرفت و به‌ویژه در کارهای تعامل‌گرایان نمادین ادامه یافت و بعدها از طریق کارهای اروینگ گافمن^۴، پیتر برگر^۵ و دیگران مفهوم هویت به طور روشن استقرار یافت و وارد تحلیل‌های جامعه‌شناسان گردید. (باتامور^۶، ۲۰۱۹، ص. ۲۷۷-۲۷۰ و دوران، ۱۳۸۷، ص. ۱۶-۹). در جدول (۱) گزیده‌ای از معانی هویت در رویکردهای نظری غالب پیرامون هویت اجتماعی آورده شده است:

جدول ۱. گزیده‌ای از معانی هویت در رویکردهای مختلف نظری پیرامون هویت اجتماعی (اشرفی، ۱۳۹۸، ص. ۳۴).

حوزه تخصصی	کلیات نظری نظریه پردازان شاخص در عرصه هویت
روانشناسی	هویت به‌عنوان عنصری از روابط بر اساس تعریف خود توسط دیگری و دیگری توسط خود (لینگ ^۷). به‌شدت بر مسائلی در شکل‌گیری هویت تأکید دارند که در آن هویت فرد در دوران کودکی و تجربیات پس از آن پایه‌ریزی شده است. بر «ادغام» تجربه دیگران با هویت فرد و شناسایی و تعاملات فرد با دیگران تأکید می‌کنند (وینریچ ^۸). باور به این که فرایندهای روانی شخص، نقشی ضروری در ساخت و پرداخت هویت ایفا می‌کند (گرگن ^۹).
روانشناسی اجتماعی	تعریف هویت با مفهوم نقش مورد انتظار گروه و جامعه، تحقق هویت اجتماعی متناسب با پایگاه اجتماعی و ارزیابی انتظارات، توجه به جنبه عینی و ذهنی نقش اجتماعی در مفهوم هویت (میلر ^{۱۰}). تعبیر هویت به مفهوم «فراشناختی از خود»؛ یعنی ادراک خود از دیدگاه دیگر خود (فیلیپسون، لاین و لی ^{۱۱}). هویت به‌عنوان ساختاری شناختی مرتبط با تفکر، به‌عنوان محیط فعال داخلی شخص که او از طریق تصورات، مفاهیم و قضاوت‌های مربوط به «خود»، «دیگری» و «دنیای اجتماعی» عمل می‌کند (زاوالونی ^{۱۲}).
	هویت عبارت است از آنچه باعث تشخیص و تمایز افراد و گروه‌ها از یکدیگر و در نتیجه اثبات

1. William James
2. C. H. Colley
3. George Herbert Mead
4. Erving Goffman
5. Peter Berger
6. Bottomore

7. Ling
8. Weinreich
9. Gergen
10. Miller
11. Phillipson, Laing, & Lee
12. Zavalloni

<p>برتری گروه خود در مقایسه با گروه غیر خودی می‌شود (اسکیفینگتون و بیکر^۱). باور به این که هویت ساخته و پرداخته ظرف زمان و مکان است. هویت به عنوان انعکاسی از جامعه و پذیرش هوشیارانه نظامی از ارزش‌ها توسط فرد و نتیجه تعامل هوشیارانه بین فرد و ساختارهای اجتماعی است (برگر، لاکمن و استرایکر^۲).</p>	کارکردگرا	جامعه‌شناسی
<p>هویت به لحاظ اجتماعی، همان محصول نگاه دیگران است که از خود ما ارائه شده است (رایلی^۳). دیالکتیک درونی - برونی شناسایی به عنوان فرایندی که به واسطه آن همه هویت‌ها - فردی و جمعی - ترکیب می‌یابند، در کنش متقابل با دیگران ایجاد می‌شوند و در جریان زندگی پیوسته تغییر می‌کنند. تقسیم هویت به «غیرواقعی» و «واقعی» که اولی توسط دیگران ارائه می‌شود و دومی در راستای کشمکش‌های اجتماعی تحقق می‌یابد؛ پیوند اساسی بین هویت فردی و تضاد اجتماعی و عدم امکان شکل‌گیری هویت در شرایط عدم تضاد اجتماعی (تورن^۴، جنکینز و گیدنز^۵).</p>	دیالکتیک	

مبانی نظری و کاربردی مطالعات انجام شده پیرامون هویت اجتماعی

برای هویت اجتماعی در منابع مختلف بر اساس مبانی نظری متفاوت تعاریف متعددی ارائه شده است: در دانشنامه بین‌المللی علوم اجتماعی آمده است: «هویت اجتماعی، احساس تعلق و همبستگی به یک جامعه است به گونه‌ای که عضو یک جامعه از سایر جوامع متمایز باشد و فرد در مقابل معیارها و ارزش‌های جامعه خود احساس تعهد و تکلیف کند و در امور مختلف آن مشارکت جوید، انتظارات جامعه را از خود پاسخ دهد و در مواقع بحرانی، سرنوشت جامعه و غلبه بر بحران برای او مهم باشد» (سیلز^۶، ۲۰۱۱، ص. ۶۱). گُرتلینا هویت اجتماعی را به عنوان «احساس وابستگی به یک گروه اجتماعی، یک ارتباط قوی با طبقه اجتماعی و همچنین به عنوان بخش مهمی از ذهن تحلیل کرده است که بر ادراکات و رفتار اجتماعی انسان‌ها تأثیر می‌گذارد» (گرتلینا، ۲۰۰۷، ص. ۱۵). از نظر پیتر بارک^۷ «هویت اجتماعی عبارت از تصور، درک و ارزیابی فرد نسبت به خود از منظر دیگران یا جامعه است که در نتیجه آن، فرد احساس کند از منظر دیگران یا جامعه دارای جایگاه، ارزش و احترام است» (بارک، ۱۹۹۱، ص. ۸۳۶ و کروگر^۸، ۲۰۱۹، ص. ۹). بارث^۹ در سال ۱۹۸۱ هویت اجتماعی را به عنوان محصول فرایند تشکیل مرز تعریف می‌کند که با تضاد بین آن‌ها و ما، تعریف و تعدیل شده است. از نظر او هویت، در یک مناظره و قیاس بین شباهت و تفاوت، تولید و تأیید شده و در فرایند تعاملات بین گروه‌ها و افراد شکل می‌گیرد. آنتونی گیدنز در سال ۱۹۹۱ نیز بر ماهیت

1. Skievington & Baker
2. Thomas Luckman & Sheldon Stryker
3. Riley
4. Touraine
5. Giddenz, A

6. Sills
7. Peter Burk
8. Kroger
9. Barth

فعال هویت در مفهوم هویت «خود» تأکید می‌کند که توسط فرایندهای بازتاب و تجدیدنظر مشخص شده است و باید به‌طور منظم در فعالیت‌های بازدارنده فرد ایجاد و پایدار شود. کلنر^۱ در سال ۱۹۹۲ تأکید کرده است که هویت‌های اجتماعی را با وجود ماهیت در حال تغییرش می‌توان به شکل نسبتاً پایدار و ثابت در نظر گرفت. از نظر او به‌رغم افزایش تعداد هویت اجتماعی ممکن که فرد می‌تواند برای خود انتخاب کند، هنوز هم برای ایجاد و انجام این هویت‌ها به دیگران وابسته است: «هویت موجود برای افراد در شیوه‌های اجتماعی منسجم و یکپارچه تعبیه شده‌اند» (کرستلینا، ۲۰۰۷). مولر پیترز، پیرمنز و کیل^۲ در سال ۱۹۹۸ در ارائه تئوری هویت اجتماعی استدلال می‌کنند که هویت فرد هرگز خود ارجاعی نیست، بلکه همیشه بر اساس مقایسه با دیگران است. هویت اجتماعی همیشه مستلزم وابستگی به «گروهی» و جدا شدن از «خارج از» گروهی است. هویت اجتماعی محصول طبقه‌بندی اجتماعی، شناسایی اجتماعی و فرایندهای مقایسه اجتماعی است. احساس هویت اجتماعی مردم نه‌تنها در رفتار آن‌ها به سمت یک محل، یک منطقه، یک ملت، یک قاره یا جهان در کل، بلکه در شناسایی آن‌ها با افرادی که در یک واحد جغرافیایی زندگی می‌کنند، مشهود است (آرت و هالمن^۳، ۲۰۰۶، ص. ۷۴). ملوسیک و سکودلارک^۴ در سال ۱۹۹۸ شکل‌گیری هویت اجتماعی را به‌عنوان یک معضل توصیف می‌کنند. از منظر آن‌ها پذیرش هویت اجتماعی، حس اعتماد و ثبات را به وجود می‌آورد که منجر به از دست دادن فرصت‌های جایگزین به‌عنوان تصمیم‌گیری‌های هویتی می‌شود. هوبسباوم^۵ اعتقاد دارد هویت اجتماعی یک جایگزین برای جامعه است؛ به‌عنوان یک «خانه» عمل می‌کند که در دنیای انحصاری جهانی وجود ندارد و به‌عنوان یک پناهگاه راحت است که امنیت و اطمینان را فراهم می‌کند (کرستلینا، ۲۰۰۷، ص. ۱۷). از نظر کوش^۶، هویت اجتماعی هم یک تولید اجتماعی و هم مولد تصور و رؤیاهای فرد است. بنای هویت اجتماعی در درون چهارچوب‌های اجتماعی که وضعیت عوامل اجتماعی را مشخص می‌کنند، شکل می‌گیرد. اعضای گروه‌های مختلف که در یک وضعیت اجتماعی یکسان قرار دارند، هویت تعیین‌شده‌ای ندارند، بلکه اعضای گروه، کنشگرانی هستند که متناسب با وضعیت اجتماعی‌شان معنای خاص خود را به هویت خویش می‌دهند (کوش، ۱۳۹۷، ص. ۱۴۸). برخی محققان ایرانی که در زمینه هویت اجتماعی مطالعاتی داشته‌اند، تعاریف زیر را برای هویت اجتماعی به‌کار برده‌اند: از نظر احمدلو هویت اجتماعی یک فرد به خصوصیات، مشخصات و تفکراتی اشاره می‌کند که فرد آن‌ها را از طریق اشتراکات اجتماعی و عضویت در گروه‌ها و مقوله‌های اجتماعی کسب می‌کند (احمدلو، ۱۳۸۱، ص. ۸۳). از نظر گل محمدی هویت اجتماعی را می‌توان نوعی خودشناسی فرد در فرایند رابطه با دیگران دانست. این فرایند مشخص می‌کند که شخص از لحاظ روان‌شناختی و اجتماعی کیست و چه جایگاهی دارد (گل محمدی، ۱۳۸۰، ص. ۱۹۶). از نظر عبدالهی هویت اجتماعی، هویتی است که فرد در فرایند اجتماعی شدن و ارتباط با گروه‌ها یا واحدهای اجتماعی موجود در جامعه کسب می‌کند و خود را از لحاظ عاطفی متعلق، متعهد و مدیون به آن

1. Kellner
2. Müller-Peters, Pepermans, and Kiell
3. Arts, W, & Halman

4. Melosik & Szkudlarek
5. Hobsbawm
6. Danny Kush

می‌داند (عبدالهی، ۱۳۷۴، ص. ۱۴۲). حاجیانی در مطالعات خود به این نتیجه رسیده است که افزایش احساس تعهد مشترک و ارتباطات گسترده افراد در جامعه موجب تقویت هویت اجتماعی می‌شود (حاجیانی، ۱۳۷۹، ص. ۲۰۰). در جمع‌بندی بررسی‌های انجام‌شده می‌توان گفت مطالعات نظری پیرامون هویت اجتماعی به‌طور کلی در دو حوزه علمی روانشناسی اجتماعی و جامعه‌شناسی بر اساس رویکردهای سیستمی، کارکردگرایی ساختاری^۱، سازه‌نگارانه و تجزیه و تحلیل ساختاری هویت در قالب سه بنیان فکری سطح کلان، سطح خرد و نظریه‌های بُرد متوسط (تلفیقی) توسط صاحب‌نظران علوم اجتماعی ارائه شده است. در شکل (۱) نمودار مطالعات نظری انجام‌شده پیرامون هویت اجتماعی نشان داده شده است.

شکل ۱. نمودار مطالعات نظری انجام شده پیرامون هویت اجتماعی (اشرفی، ۱۳۹۸، ص. ۱۲۲-۶۵)

مرور کلی مطالعات نظری انجام شده در حوزه‌های علوم اجتماعی و رویکردهای مختلف نظری در بررسی و ارائه تعریف از هویت اجتماعی نشان از نوعی پراکندگی و اعوجاج نظری و کاربردی دارد که دست‌یابی به یک تعریف روشن و مشخص از هویت اجتماعی را دچار مشکل کرده است؛ زیرا هر کدام از مطالعات انجام شده در چهارچوب نظری مکاتب علمی خاص خودشان محصور بوده است. از آنجاکه بررسی‌های ادبیات نظری این پژوهش نشان می‌دهد که تاکنون هیچ مطالعه فراتحلیل یا فراترکیب

درباره هویت اجتماعی انجام نگرفته است، ضرورت یک بررسی فراترکیب درباره مطالعات انجام شده پیرامون هویت اجتماعی به منظور دسته‌بندی مطالعات انجام شده و راه‌گشایی برای دستیابی به تعریفی روشن و فراگیر از هویت اجتماعی بیش از پیش آشکار شده است.

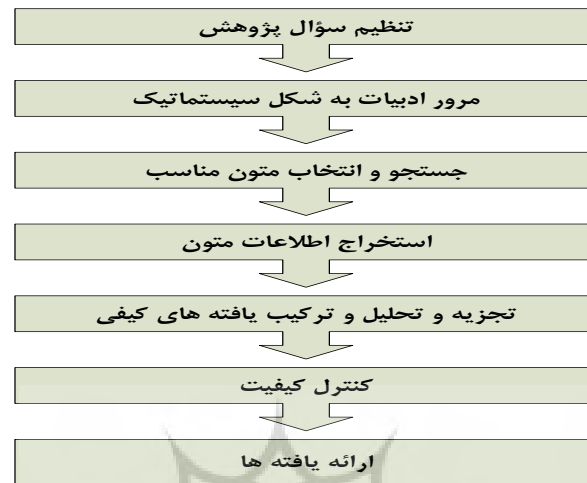
روش‌شناسی

پژوهش حاضر با استفاده از روش کیفی فراترکیب انجام شده است. فراترکیب، یکی از شیوه‌های دقیق برای جمع‌بندی نتایج پژوهش‌ها است که به‌عنوان یکی از روش‌های پژوهشی کارآمد در عصر انفجار دانش شناخته شده است و این امکان را برای پژوهش‌گر فراهم می‌سازد تا به شیوه‌ای ساختارمند، از یافته‌های مستخرج از مطالعات کیفی مرتبط با موضوع تحقیق استفاده نماید. فراترکیب، مشابه فراتحلیل برای یکپارچه‌سازی چندین مطالعه، به منظور ایجاد یافته‌های جامع و تفسیری صورت می‌گیرد. در مقایسه با رویکرد فراتحلیلی کمی که بر داده‌های کمی ادبیات موضوع و رویکردهای آماری تکیه دارد، فراترکیب متمرکز بر مطالعات کیفی است؛ بنابراین فراترکیب نوعی مطالعه کیفی است که اطلاعات و یافته‌های استخراج شده از دیگر مطالعات کمی یا کیفی مرتبط با موضوع و مشابه آن را بررسی می‌کند و با فراهم کردن نگرش نظام‌مند برای محققان، از طریق ترکیب پژوهش‌های کیفی مختلف، به کشف موضوعات و استعاره‌های جدید و اساسی می‌پردازد (بولتون^۱، ۲۰۱۴). به عبارتی فراترکیب، ترکیب تفسیر^۲ تفسیرهای داده‌های اصلی مطالعات منتخب است (زیمر^۲، ۲۰۰۶). از این رو با توجه به وجود پژوهش‌های متعدد در زمینه‌های مشابه در بسیاری از رشته‌ها، اهمیت استفاده از روش فراترکیب به‌عنوان یک روش تحقیق ضرورت پیدا می‌کند. در روش فراترکیب، هدف بررسی و مطالعه نظام‌مند پژوهش‌های قبلی انجام شده در حوزه موردنظر محقق است و نهایتاً کار با تحلیل نتایج و یافته‌ها توسط محقق اتمام پیدا می‌کند و خروجی آن چراغ راهی برای یافتن خلأهای تحقیقاتی، نوآوری در روش‌شناسی و روش تحقیق برای حوزه موردنظر می‌شود (لانگلوئیس^۳ و دیگران، ۲۰۱۸).

در این پژوهش، برای انجام فراترکیب از روش هفت مرحله‌ای ساندوسکی و بارسو^۴ استفاده شده است. مراحل این روش در شکل (۲) نشان داده شده است.

1. Bolton
2. Zimmer

3. Langlois
4. Sandelowski & Barroso

شکل ۲. مراحل هفت گانه روش فراترکیب (ساندوسکی و بارسو، ۲۰۰۷)

برای دست یافتن به پاسخ سؤال اصلی پژوهش که هویت اجتماعی در پژوهش‌های گذشته، به چه نحوی مورد تعریف و سنجش قرار گرفته است، با استفاده از روش فراترکیب بر اساس مراحل هفت گانه شکل (۲) تلاش شده است تا از طریق بررسی، تحلیل و مقایسه یافته‌های استخراج شده از مطالعات پیرامون هویت اجتماعی، ضمن دسته‌بندی و یکپارچه‌سازی ساختارمند مطالعات انجام شده، برای نشان دادن ضرورت مطالعات فرامکتبی و منسجم‌تر درباره هویت اجتماعی، راه‌گشایی و روشنگری لازم فراهم آید. فرایند انتخاب مطالعات انجام شده پیرامون هویت اجتماعی به این شکل بوده است که ابتدا در بررسی ادبیات نظری پژوهش، ۳۰۰۰ مطالعه از منابع فارسی و انگلیسی مرتبط با مفاهیم هویت و هویت اجتماعی از نظر ارتباط موضوعی تا سال ۱۳۹۹ از طریق تارنماهای اینترنتی و مراکز پژوهشی ایرانی و خارجی مورد شناسایی قرار گرفت و از بین آن‌ها ۳۰۰ مورد که ارتباط مستقیم با موضوع مورد مطالعه پژوهش حاضر داشتند، مورد بررسی و مطالعه قرار گرفت. از آنجاکه مطالعات انجام شده در دو محور مطالعات نظری و میدانی بود، فراترکیب انجام شده در این پژوهش نیز در دو محور مطالعات نظری و میدانی مورد توجه و بررسی قرار گرفت. در محور مطالعات نظری، شاخص‌ترین مطالعات، مورد بررسی قرار گرفت و بررسی فراترکیب مطالعات انجام شده منجر به استخراج ۳ مؤلفه اصلی مشترک در حوزه مطالعات نظری گردید. سپس در محور مطالعات میدانی پس از غربالگری مطالعات انجام شده و کنار گذاشتن مطالعات مشابه، ۳۶ مطالعه میدانی شاخص به‌عنوان نمونه، مورد بررسی و ارزیابی قرار گرفت و در دسته‌بندی سه‌گانه مؤلفه‌های مستخرج از مطالعات نظری به‌عنوان تکمیل فرایند فراترکیب مورد بررسی و مقایسه قرار گرفت.

یافته‌های فراترکیب مطالعات انجام شده درباره هویت اجتماعی

شرح مختصر مراکز اطلاع‌رسانی اینترنتی، مراکز پژوهشی و دانشگاهی در منابع فارسی و انگلیسی که از درگاه آن‌ها پژوهش‌های انجام شده پیرامون هویت اجتماعی جمع‌آوری و مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است، در جدول (۲) آورده شده است.

جدول ۲. مراکز مأخذیابی منابع فراترکیب مطالعات انجام شده پیرامون هویت اجتماعی

مراکز مأخذیابی	ایرانی		ردیف
	تارنماهای اینترنتی	مراکز پژوهشی	
۱	www.magiran.com	بانک اطلاعات نشریات کشور	www.scopus.com
۲	www.ensani.ir/fa	پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی	www.journals.sagepub.com
۳	www.ihss.ac.ir/fa	پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی	www.tandfonline.com
۴	www.irandoc.ac.ir	پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران	www.cambridge.org
۵	www.sid.ir	پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد	www.gen.lib.rus.ec
۶	www.novinlib.com	دانلود رایگان کتاب‌های لاتین دانشگاهی	www.europeana.eu
۷	www.gisoom.com	سامانه جامع سفارش و پیگیری تهیه کتاب	www.ebookee.org

بررسی و مقایسه منابع مطالعاتی پیرامون هویت اجتماعی در جدول (۲) نشان می‌دهد پژوهش‌های انجام شده درباره هویت اجتماعی به‌طور کلی در دو بعد نظری و کاربردی با رویکردهای روش‌شناختی جامعه‌شناسی، روانشناسی اجتماعی و روانشناسی انجام شده است. همچنین بررسی و مقایسه مطالعات انجام شده و یافته‌ها و نتایج آن‌ها حاکی از این واقعیت است که در عمل نگرش به مقوله هویت و هویت اجتماعی با سه دیدگاه محوری متفاوت مورد بررسی قرار گرفته است که در ذیل به بررسی و

مقایسه رویکردهای روش‌شناسی، یافته‌ها و نتایج آن‌ها اشاره می‌شود:

۱. برخی مطالعات، برداشت از هویت اجتماعی را به مفهوم هویت جمعی تقلیل داده‌اند: این مطالعات و دیدگاه‌ها که نگرشی فرهنگی و جمعی به هویت دارند و ایده‌ها، باورها و عمل‌های گروه یا جمع را نمایش می‌دهند، اغلب بر مطالعاتی که در مورد هویت قومی انجام گرفته است تمرکز دارند. در این دیدگاه، هویت به صورت مشخص و شفاف تعریف نشده است؛ به همین جهت تحقیقاتی که از این دیدگاه بهره برده‌اند، مبهم است. این دیدگاه، به استناد نظر استرایکر و بارک از تشریح تغییرپذیری افراد در رفتار و انگیزش و کنش متقابل ناتوان است (استرایکر و بارک، ۲۰۰۰، ص. ۲۹۷-۲۸۴).

۲. برخی مطالعات، به‌طور کلی از مقوله هویت ملی سخن گفته و هویت ملی را به‌عنوان یکی از ابعاد و مؤلفه‌های هویت اجتماعی یا بعضاً به معنای آن در نظر گرفته‌اند. در کنار این نوع مطالعات، برخی از پژوهشگران به بررسی ابعاد مختلف هویت ملی، مذهبی، قومی و جهانی به‌عنوان هویت اجتماعی پرداخته‌اند.

۳. برخی مطالعات، با توجه به رویکردهای مبنایی روانشناسی و روانشناسی اجتماعی و با نگرشی جامعه‌شناختی از مقوله هویت اجتماعی سخن گفته‌اند: این دیدگاه، رویکردی متفاوت با سایر مطالعات و رویکردهای دیگر داشته و هویت اجتماعی را در قالب دیدگاه برد متوسط به‌عنوان مفهومی مستقل و نظام‌مند در ساختارهای اجتماعی مطرح کرده است. این نگرش در مورد هویت، در مطالعات تاجفل^۱، ترنر^۲، هوگ^۳، اوکاس^۴، ریچر^۵، سیمون^۶ و جنکینز با عنوان نظریه هویت اجتماعی دیده می‌شود. این پژوهشگران در پی یکپارچه‌سازی دیدگاه‌های گوناگون‌اند و سعی کرده‌اند دامنه وسیعی از آن‌ها را در سطوح متفاوت در نظر بگیرند (اوتی^۷، ۲۰۰۶، ص. ۶۴۰). مدل هویت در مطالعات متعدد پیتر بارک، یوهانا واین و راب وایت^۸، استرایکر و ... نیز در این مقوله قرار می‌گیرد. دیدگاه‌های هویت اجتماعی در این سطح، مجموعه‌ای از تحلیل‌های سازگار با طبقه‌بندی اجتماعی، انگیزه گروهی، مفهوم خود جمعی، روابط درون گروهی و نفوذ اجتماعی را باهم دیگر یکپارچه می‌کنند و پدیده گروهی را از پدیده بین شخصی و شخصی متمایز می‌کنند (هوغ، ۲۰۰۶).

با توجه به نگرش منشوری حاکم بر نظریه‌های علوم اجتماعی مبنی بر این که می‌توان از استعاره‌های متعدد جهت ایجاد طیفی از بینش‌های رقیب اما مکمل بهره برد و اندیشه خود را بر مبنای نظرگاه‌های مختلف قرارداد (مورگان^۹، ۱۹۸۰، ص. ۶۲۲-۶۰۵). در نقد و بررسی رویکردها و دیدگاه‌های مطروحه در خصوص هویت اجتماعی، اگرچه نوعی اعوجاج و چندگانگی وجود دارد ولیکن وجود اختلاف و تفاوت بین آن‌ها را می‌توان نوعی اختلاف حاکی از نگاه منشوری دانست. بر این اساس، تنوع و گستردگی مفهوم هویت و هویت اجتماعی به‌گونه‌ای است که صاحب‌نظران مختلف هر کدام بر اساس رویکردها و دیدگاه‌های

1. Tajfel
2. Turner
3. Hogg
4. Okas
5. Richer

6. Simon
7. Oatey
8. Wyn. J. & White R
9. Morgan

نظری خود از زاویه متفاوتی به موضوع نگاه کرده و تحلیلی متفاوت ارائه کرده‌اند. البته همان‌طور که در دسته‌بندی سه‌گانه رویکردها و دیدگاه‌های نظری پیرامون هویت اجتماعی و متعاقب بررسی آن‌ها مشاهده می‌شود، مهم‌ترین مسئله‌ای که در یافته‌های آن‌ها هم اثرگذار بوده است، جامعیت و ترکیبی نگریستن برخی دیدگاه‌ها در مقابل خردنگری یا جزءنگری برخی دیگر است. در ذیل به‌منظور ارائه فرا ترکیب کیفی مورد نظر این مقاله، به معرفی و بررسی مقایسه‌ای یافته‌های عمده‌ترین پژوهش‌های مطرح در دو حوزه منابع فارسی و انگلیسی در قالب نگرش‌ها و دیدگاه‌های سه‌گانه‌ای که مطرح شد، پرداخته می‌شود.

بررسی فراترکیبی مطالعات پیرامون هویت اجتماعی در حوزه منابع فارسی

۱. مطالعاتی که هویت اجتماعی را به مفهوم هویت جمعی تقلیل داده‌اند:

آزاد ارمکی و چاوشیان هویت اجتماعی را به معنای هویت جمعی در مطالعات خود به‌کاربرده‌اند. آن‌ها در پژوهشی با عنوان بدن به‌مثابه رسانه هویت، تمامی ویژگی‌ها و رفتارهایی که تمایزی میان ما و آن‌ها می‌گذارند؛ مثل زبان، دین، قوم یا نژاد، آداب‌ورسوم، طبقه اجتماعی، شغل و غیره را مؤلفه‌های هویت اجتماعی به‌حساب آورده‌اند. نتیجه حاصل از این پژوهش مؤید این مطلب است که نقش انتخاب‌ها و تفسیرهای کنشگران در شکل دادن به هویت جمعی و فردی در خصوص متغیر مدیریت بدن، مهم‌تر از موقعیت‌های ساختاری است (آزاد ارمکی و چاوشیان، ۱۳۸۱، ص. ۷۵-۵۷). محمد عبدالهی در چندین مطالعه میدانی با رویکردی جامعه‌شناختی به مطالعه مبانی ذهنی و عینی هویت جمعی در ایران در سال ۱۳۷۵، در بین دانشجویان سنندج، در سال ۱۳۸۴، در بین کردها در کشورهای ایران و عراق در سال ۱۳۸۸ و همچنین در پژوهشی با عنوان هویت جمعی و مکانیسم تحول آن در ایران در سال ۱۳۷۵ پرداخته است. در پژوهش‌های ایشان که هویت اجتماعی به معنای هویت جمعی به کار گرفته شده، چنین نتیجه‌گیری شده است: هویت جمعی نشان‌دهنده تعلق فرد به یک جمع یا واحدهای هویتی است که فرد در فرایند اجتماعی شدن و در ارتباط با گروه اجتماعی موجود در جامعه کسب می‌کند (عبدالهی، ۱۳۷۵، ص. ۱۴۲). محمود شارع‌پور و غلامرضا خوش‌فر نیز در سال ۱۳۷۹ در پژوهش مصوب اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی تهران با عنوان: «رابطه سرمایه فرهنگی با هویت اجتماعی جوانان» و همچنین جعفر هزارجریبی و سعید لهراسبی در ۱۳۹۰ رابطه سرمایه اجتماعی با میزان هویت جمعی و گوهر فخرآچی در ۱۳۷۹ در پژوهشی با عنوان عوامل مؤثر بر شکل‌گیری هویت جمعی دانشجویان دانشکده مدیریت و علوم اجتماعی دانشگاه آزاد واحد تهران شمال، هویت اجتماعی را در مفهوم تقلیل‌یافته هویت جمعی موردبررسی قرار داده‌اند.

۲. مطالعات جایگزینی هویت‌های ملی، مذهبی، قومی و جهانی با هویت اجتماعی:

این مطالعات بیشتر از مقوله‌های هویت ملی و بعضاً هویت‌های مذهبی، قومی و جهانی سخن گفته و آن‌ها را به‌عنوان یکی از ابعاد و مؤلفه‌های هویت اجتماعی بررسی کرده و یا بیشتر به جایگزینی سنجش هویت ملی به‌جای هویت اجتماعی توجه

کرده‌اند و به‌نوعی هویت ملی را همان هویت اجتماعی دانسته‌اند. چند مورد از مطالعات میدانی در این زمینه عبارت‌اند از: ۱. پژوهش میدانی در سطح ملی با عنوان بررسی وضعیت هویت جوانان ایران که توسط محمد اسحاقی و حمید مهرابی کلی بیکی در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی در سال ۱۳۹۵ انجام شده است. پژوهش حاضر از نوع توصیفی و با هدف اکتشافی بر روی ۶۹۳۸ نفر از جوانان ۱۴ تا ۲۹ ساله خانواده‌های معمولی ایران در تمامی شهرها و روستاهای سراسر کشور انجام گرفته است. در این پژوهش، وضعیت هویت دینی (اعتقادی، مناسکی، پیامدی، عاطفی)؛ هویت ملی، فردی، شغلی، جنسی و سیاسی پاسخگویان جوانان خانواده‌های معمولی ایران در تمامی شهرها و روستاهای سراسر کشور در خصوص متغیرهای زمینه‌ای (سن، جنس، سطح تحصیلات، وضع تأهل، وضعیت فعالیت، دین، سطح تحصیلات والدین و وضعیت اقتصادی خانواده) با روش‌های مقایسه میانگین‌ها و آزمون خی دو مورد بررسی قرار گرفته است. یافته‌های پژوهش، نشان‌دهنده این مطلب است که بالاترین میانگین هویت در بین جوانان به ترتیب مربوط به هویت دینی و هویت ملی، هویت جنسی، هویت فردی و هویت شغلی و در آخر هویت سیاسی است. ۲. در پژوهشی که توسط کلانتری و همکاران در سال ۱۳۸۸ با عنوان هویت دینی و جوانان (نمونه آماری جوانان شهر شیراز) انجام گرفت، نتایج نشان داد که ۸ درصد پاسخگویان دارای هویت دینی متوسط، ۸۸ درصد بالا و ۴ درصد دارای هویت دینی ضعیف بودند و میانگین نمره هویت دینی ۸۰/۱ به‌دست آمده بود. ۳. مطالعه میدانی با موضوع بررسی ابعاد هویتی (جهانی، ملی، قومی یا محلی و دینی) دانش‌آموزان دوره متوسطه و عوامل مرتبط با آن که توسط صمد صباغ و آرزو شال فروش شتربانی در سال ۱۳۸۷ با روش پیمایشی در جامعه آماری دانش‌آموزان دختر و پسر مقطع دوم متوسطه شهر تبریز انجام شده است. نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌ها در این پژوهش، بیانگر آن است که هویت غالب در نزد دانش‌آموزان، هویتی دینی بوده و هویت‌های ملی، جهانی و قومی به ترتیب در اولویت‌های بعدی قرار داشته‌اند. ۴. آذرخش در سال ۱۳۸۷ در تحقیق خود با عنوان «بررسی وضعیت هویت دینی دانش‌آموزان در شهر سنج» که در بین ۳۶۹ دانش‌آموز پسر در سنین ۸ تا ۱۴ سال انجام داد، هویت دینی را در سه سطح اعتقادی-شناختی، تجربی-احساسی و مناسکی-ارزشی مورد بررسی قرار داده بود. نتایج تحقیق حاکی از آن بود که: رابطه همبستگی معناداری بین سن و هویت دینی در سطوح تجربی-احساسی و مناسکی-ارزشی وجود دارد. ۵. اکبری و عزیززی در سال ۱۳۸۷ در تحقیقی که با عنوان هویت ملی و عوامل مؤثر بر آن در میان دانش‌آموزان دوره متوسطه با استفاده از روش پیمایشی انجام داد که نتایج تحقیق وی نشان داد، میزان هویت ملی در میان ۷۸ درصد از دانش‌آموزان، متوسط و بالا است، هم‌چنین ۲۲ درصد از آن‌ها دارای هویت ملی ضعیف بوده و در بحران هویت به سر می‌برند. (اکبری و عزیززی، ص. ۱۳۸۷). ۶. علیزاده اقدم در تحقیق خود با عنوان تطبیق هویت ملی و دینی دانش‌آموزان و عوامل تأثیرگذار بر آن (مطالعه موردی دانش‌آموزان ناحیه ۴ تبریز) در سال ۱۳۸۶ که در بین ۳۵۰ نفر از دانش‌آموزان انجام داده است به نتایج زیر دست‌یافت: میانگین بعد اعتقادی و بعد رفتاری دینی در دانش‌آموزان در حد بالایی بوده، ولی میانگین بعد شناختی در حد متوسط بوده است، لذا پاسخگویان در بعد اعتقادات دینی و هم عمل به آن‌ها در حد مطلوبی بودند، ولی ارزش‌های

فرهنگی در بین دانش‌آموزان در حد پایین بوده است. برخی دیگر از مطالعاتی که هویت اجتماعی را با یک یا چند معرف از مقوله‌های «هویت دینی، قومی، ملی، گروهی، جهانی و هویت جنسی» تعریف عملیاتی کرده و مورد بررسی قرار داده‌اند عبارت‌اند از: مطالعات احمد اشرف در سال ۱۳۷۲، داریوش شایگان در سال ۱۳۸۶، داوود میرمحمدی در سال ۱۳۸۳، عماد افروغ در سال ۱۳۷۸، محمدرضا تاجیک در سال ۱۳۷۹، ناصر فکوهی در سال ۱۳۸۹، حسین بشیریه (بی‌تا)، حبیب احمدلو و عماد افروغ در سال ۱۳۸۱، حبیب‌الله حسن‌زاده در سال ۱۳۸۷، رحمت‌الله صدیق سروسستانی و ابراهیم حاجیانی در سال ۱۳۸۷ و تعداد زیادی رساله کارشناسی ارشد و دکتری از جمله مطالعاتی است که در این زمینه انجام شده است.

۳. مطالعاتی که به‌طور مشخص به مقوله هویت اجتماعی پرداخته‌اند:

این قسمت شامل پژوهش‌هایی می‌شود که با توجه به مبانی مطالعات روانشناسی و تکمیل رویکرد روانشناسی اجتماعی و جامعه‌شناسی به‌طور مشخص درباره مقوله هویت اجتماعی به‌عنوان یک مفهوم جامعه‌شناختی در فضای اجتماعی و روابط گروهی سخن می‌گویند. این پژوهش‌ها هم در بُعد نظری و هم در بُعد میدانی و کاربردی انجام گرفته که هر کدام به تناسب، دارای نقاط قوت و ضعف‌هایی می‌باشند. نکته قابل توجه در نقد و بررسی یافته‌های پژوهش‌های مزبور در خصوص بسیاری از مطالعات انجام شده در این حوزه این است که این پژوهش‌ها صرفاً بعد روانشناسی اجتماعی را در تعریف از هویت اجتماعی در نظر گرفته‌اند که تنها اشاره به آن دسته از خودانگاره‌های افراد می‌کنند که ناشی از عضویت آنان در گروه و بیانگر برداشت‌های اجتماعی آنان از خویش است. بررسی یافته‌های این پژوهش‌ها در دو بعد نظری و تجربی قابل تأمل است:

در بُعد نظری یکی از مهم‌ترین مطالعات انجام شده، پژوهش بهزاد دوران در سال ۱۳۸۷ است. مهم‌ترین یافته‌های پژوهش مزبور، پرداختن به تبیین رویکردهای نظری عمده به مفهوم هویت و دسته‌بندی نظریه‌های جامعه‌شناسان و روان‌شناسان در سه رویکرد به منشأشناسی ملت‌های مدرن و هویت‌های جهان‌وطن است. عمده‌ترین نقدی که به پژوهش مزبور وارد است، کم‌رنگی رویکرد جامعه‌شناسی و توجه به عوامل ساختاری و کاربردی در شکل‌گیری هویت اجتماعی است. جواد سوری لکی در سال ۱۳۸۷ نیز پژوهشی درباره دیدگاه‌های مربوط به هویت اجتماعی انجام داده است. این پژوهش، با این مبنا انجام شده است که از آنجاکه هویت از مفاهیم پیچیده و مبهم در حوزه علوم انسانی بوده و همواره در بین جامعه‌شناسان، روان‌شناسان و فیلسوفان محل مناقشه بوده، تبیین آن و عوامل مؤثر در شکل‌گیری آن از عهده یک نظریه و یا حتی یک مکتب بر نمی‌آید. بنابراین مهم‌ترین یافته این پژوهش تلاش در جهت بررسی این مفهوم از زوایای گوناگون و با توجه به نظریه‌های مطرح در سطح کلان، خرد و تلفیقی است. مهم‌ترین انتقاد وارده به پژوهش مزبور این است که صرفاً به صورت نظری انجام شده و فاقد پشتوانه تجربی مورد تأیید است. همچنین این پژوهش به دلیل ضعف مبانی نظری قوی، نتوانسته از عهده ادعای مطرح خود به خوبی برآید. از جمله پژوهش‌های دیگر در این حوزه می‌توان به پژوهش روح‌الله رضوانی در سال ۱۳۹۳ با نام هویت اجتماعی اشاره کرد که صرفاً توانسته مجموعی از تعاریف و روند شکل‌گیری هویت در ابعاد مختلف فردی و اجتماعی را نه‌چندان به صورت

کامل مطرح کند. محمدجواد چیت‌ساز در سال ۱۳۸۷ نیز فرا تحلیلی در خصوص پژوهش‌های انجام‌شده در مورد هویت دینی و ملی، انجام داده است. این پژوهش علی‌رغم تخصیص موضوع فرا تحلیل آن در حوزه هویت دینی و ملی، به‌صورت گسترده به طرح و بررسی مفهوم هویت اجتماعی در مقوله‌های دیگر به‌ویژه مطالعات مربوط به این بخش پرداخته است. محمد عبدالهی نیز در سال ۱۳۸۸ در این زمینه، کتاب‌شناسی هویت اجتماعی را تنظیم کرده است. ابوالفضل اشرفی در سال ۱۳۷۷ در قالب پایان نامه کارشناسی ارشد خود، پژوهشی میدانی و کاربردی با عنوان بی‌هویتی اجتماعی و گرایش به غرب انجام داده است. نتایج حاصل از تحلیل‌های نظری این تحقیق حاکی از این است که انحراف نوجوانان بیشتر معلول عوامل ساختاری نظام اجتماعی است؛ زیرا نظام اجتماعی به نیازهای آن‌ها توجه نکرده است. نظام اجتماعی از یک‌طرف به دلیل خلأ نقش عوامل واسطش (خانواده، مدرسه، رسانه‌های گروهی تلویزیون و سیما، دولت) در زمینه‌سازی احساس هویت اجتماعی نوجوانان و از طرف دیگر به دلیل تشدید در عوامل گرایش نوجوانان به الگوهای فرهنگ غربی در جامعه منجر به احساس بی‌هویتی اجتماعی نوجوانان نسبت به نظام اجتماعی و در نتیجه گرایش آن‌ها به سمت الگوهای فرهنگ غربی شده است (اشرفی، ۱۳۷۷، ص. ۵۷). مهم‌ترین نقدی که به پژوهش مزبور وارد است، ضعف بُعد نظری و عدم جامعیت نظریه‌های مطرح‌شده و همچنین حجم کم نمونه‌های آماری مورد مطالعه آن است. همچنین یکی از جامع‌ترین مطالعات انجام‌شده درباره هویت اجتماعی نیز توسط ابوالفضل اشرفی به‌عنوان رساله دکتری در سال ۱۳۹۸ در دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی است که با عنوان «بررسی جامعه‌شناختی تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی بر هویت اجتماعی جوانان (نمونه مورد مطالعه، دانشجویان دانشگاه تهران)» انجام‌شده است. در این مطالعه، هویت اجتماعی به‌عنوان مفهومی چندمصدقی مورد توجه قرار گرفته است که چگونگی شکل‌گیری آن با نگرشی تحلیلی در فرایندی تعاملی با نظام اجتماعی بر اساس رویکرد ترکیبی جامعه‌شناسی و روانشناسی اجتماعی در سطوح نظری کلان، خرد و تلفیقی مطالعه شده است. یافته‌های پژوهش نشان داده است که ضعف تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی در بر ساخت هویت اجتماعی جوانان بر کاهش شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان نسبت به نظام اجتماعی تأثیر مستقیم داشته است. نتایج پژوهش که منجر به دست‌یابی مدل تحلیلی شکل‌گیری هویت اجتماعی به همراه شاخص‌های موردسنجش آن شده است، نیز نشان داده است که برخلاف سایر مطالعات انتزاعی و تک‌مصدقی انجام‌شده، هویت اجتماعی مفهومی چندمصدقی و تحلیلی است که توسط نظام اجتماعی بر ساخته شده و در فرایند تعاملی افراد با نظام اجتماعی شکل می‌گیرد. سایر مطالعات تجربی انجام‌شده در این زمینه عبارت از پژوهش‌هایی است که توسط بهزاد دوران در سال ۱۳۸۲ با عنوان هویت ملی و تعامل در فضای سبیرنتیک، محمد شارع‌پور و غلامرضا خوش‌فر در سال ۱۳۸۱ در خصوص رابطه سرمایه فرهنگی با هویت اجتماعی جوانان؛ مطالعه موردی شهر تهران، فریدون وحیدا و همکاران در سال ۱۳۸۳ درباره رابطه سرمایه اجتماعی با هویت اجتماعی دانشجویان (مطالعه موردی یازده دانشگاه دولتی شهر تهران)، محمدتقی ایمان و طاهره کیدقان در سال ۱۳۸۲ با عنوان بررسی عوامل مؤثر بر هویت اجتماعی زنان (مطالعه موردی زنان شهر شیراز)، زهرا اکبرپور در سال ۱۳۸۱ درباره بررسی

عوامل اقتصادی اجتماعی مؤثر بر هویت اجتماعی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر شیراز، محسن نیازی و محمد نصرآبادی در سال ۱۳۸۶ درباره تبیین جامعه‌شناختی رابطه سرمایه فرهنگی خانواده با هویت اجتماعی جوانان، حسین سینائی در سال ۱۳۷۰ و محمدحسین باستانی در سال ۱۳۷۲ در باره بحران هویت است. در جدول شماره (۳) بررسی و مقایسه فراترکیبی مطالعات نظری و کاربردی پیرامون هویت اجتماعی در رویکردهای سه‌گانه در منابع ایرانی آورده شده است.

جدول شماره ۳. بررسی و مقایسه فراترکیبی مطالعات نظری و کاربردی ایرانی

معیارهای مطالعاتی ردیف	تقلیل هویت اجتماعی به هویت جمعی		جایگزین هویت ملی یا یکی از ابعاد آن با هویت اجتماعی		مفهوم مستقل هویت اجتماعی در ساختارهای اجتماعی	
	پژوهشگر	موضوع مطالعه	پژوهشگر	موضوع مطالعه	پژوهشگر	موضوع مطالعه
۱	آزاد ارمکی و چاوشیان	بدن به‌مثابه رسانه هویت (۱۳۸۱)	محمد اسحاقی و مهرابی	بررسی وضعیت هویت جوانان ایران (۱۳۹۵)	بهزاد دوران	هویت اجتماعی: رویکردها و نظریه‌ها (۱۳۸۷)
۲	محمد عبداللهی	مطالعه مبانی ذهنی و عینی هویت جمعی در ایران (۱۳۷۵)	کلانتری و همکاران	هویت دینی و جوانان (۱۳۸۸)	جواد سوری لکی	دیدگاه‌های مربوط به هویت اجتماعی (۱۳۸۷)
۳	محمود شارع‌پور و خوش‌فر	رابطه سرمایه فرهنگی با هویت اجتماعی جوانان (۱۳۷۹)	صمد صباغ و آرزو شال‌فروش	بررسی ابعاد هویتی دانش‌آموزان متوسطه و عوامل مرتبط آن (۱۳۸۷)	روح‌الله رضوانی	هویت اجتماعی (۱۳۹۳)
۴	جعفر هزارجریبی و لهراسی	رابطه سرمایه اجتماعی با میزان هویت جمعی (۱۳۹۰)	آذرخش	بررسی هویت دینی دانش‌آموزان در شهر سنندج (۱۳۸۷)	ابوالفضل اشرفی	بی‌هویتی اجتماعی و گرایش (۱۳۷۷)
۵	گوهر فخرآچی	عوامل مؤثر بر شکل‌گیری هویت جمعی دانشجویان (۱۳۷۹)	اکبری و عزیزی	هویت ملی و عوامل مؤثر بر آن (۱۳۸۷)	بهزاد دوران	هویت ملی و تعامل در فضای سبیرتیک (۱۳۸۲)
۶	حسین آقازاده	هویت جمعی: بررسی جامعه‌شناختی ابعاد هویت دانشجویان	احمد اشرف	هویت ایرانی (۱۳۷۲)	محمد شارع‌پور و خوش‌فر	رابطه سرمایه فرهنگی با هویت اجتماعی جوانان (۱۳۸۱)

				دانشگاه علامه (۱۳۷۸)		
۷	غلام عباس توسلی و قاسمی	هویت‌های جمعی و جهانی‌شدن (۱۳۸۳)	داریوش شایگان	هویت چهل تکه و تفکر سیال (۱۳۸۶)	فریدون وحیدا و همکاران	رابطه سرمایه اجتماعی با هویت اجتماعی دانشجویان (۱۳۸۳)
۸	غلام عباس توسلی و قاسمی	مناسبات قومی و رابطه آن با تحول هویت جمعی (۱۳۸۱)	عماد افروغ	هویت ایرانی (۱۳۷۸)	محمدتقی ایمان و کیذقان	بررسی عوامل مؤثر بر هویت اجتماعی زنان (۱۳۸۲)
۹	محسن لطف‌آبادی	بازخوانی نظری مفهوم «هویت» (۱۳۹۲)	محمدرضا تاجیک	روشنفکران ایرانی و معنای هویت ملی (۱۳۷۹)	زهرا اکبرپور	بررسی عوامل اقتصادی اجتماعی مؤثر بر هویت اجتماعی دانش‌آموزان (۱۳۸۱)
۱۰	فرح ترکمان و محمدرضا نعیمی	هویت جمعی جوانان و برساخت جامعه‌پذیری جنسیتی، خانوادگی و طبقاتی (۱۳۹۳)	حسین بشیریه	توسعه سیاسی و بحران هویت ملی (۱۳۷۹)	محسن نیازی و محمد نصرآبادی	تبیین جامعه‌شناختی رابطه سرمایه فرهنگی خانواده با هویت اجتماعی جوانان (۱۳۸۶)
۱۱	مژده کیانی زینب ترکان	هویت جمعی و احساس امنیت اجتماعی دانشجویان دختر دانشگاه‌های دولتی شهر بابل (۱۳۹۷)	علی‌اصغر قاسمی و ابراهیم‌آبادی	نسبت هویت ملی و وحدت ملی در ایران (۱۳۹۰)	حسین سینائی	بحران هویت (۱۳۷۰)
۱۲	مسعود سپه‌وندی	هویت شخصی و جمعی و مؤلفه‌های بارز آن‌ها در شعر محمود درویش و قیصر امین‌پور (۱۳۹۹)	فروزنده جعفرزاده و حیدری	فرا تحلیل رابطه هویت ملی و هویت قومی در ایران (۱۳۹۳)	ابوالفضل اشرفی	بررسی جامعه‌شناختی تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی بر هویت اجتماعی جوانان (۱۳۹۸)

بررسی فراترکیب مطالعات پیرامون هویت اجتماعی در حوزه منابع خارجی

در حوزه منابع خارجی بیشتر مطالعات انجام شده در دسترس، مطالعات نظری است. در این حوزه نیز برداشت‌های سه‌گانه هویت جمعی، هویت ملی و هویت اجتماعی که در مطالعات فارسی مطرح گردید و همچنین ابعاد دیگری از هویت اجتماعی مثل هویت ظاهری و هویت دانشگاهی وجود دارد. در بین این مطالعات، چند مورد از همه مشهورتر و جامع‌تر است:

۱. پیتر بارک در مطالعات متعددی در سال‌های ۲۰۰۰، ۱۹۹۷، ۱۹۹۶، ۱۹۹۱ با رویکردی جامعه‌شناسی و روانشناسی اجتماعی مطالعات متعددی درباره هویت و هویت اجتماعی انجام داده است که با دیدی انتزاعی و کلان به‌ویژه در قالب متغیرهای سیستمی و محیط اجتماعی، به بررسی ابعاد هویت و هویت اجتماعی پرداخته است. برترین ویژگی در مطالعات بارک، ارائه مدل و الگوی نظری از شکل‌گیری و انقطاع هویت اجتماعی است و مهم‌ترین نقدی که به آثار او وارد است، بُعد انتزاعی و کلان‌نگری در مطالعات او است.

۲. استف لالر^۱ در سال ۲۰۱۴ در مطالعاتش نشان داده است که هویت در تعاملات اجتماعی چگونه ایجاد و تثبیت می‌شود و در فعالیت روزانه افراد کارایی دارد. وی مفهوم هویت را نه به‌عنوان ماهیت ذاتی، بلکه ماهیتی که در تعاملات اجتماعی خلق و موردگفتگو قرار می‌گیرد، موردبررسی قرار داده است. محدودیت اصلی مطالعات لالر این است که با توجه به رویکرد جامعه‌شناختی که مدعی آن است، به لحاظ بُعد نظریه‌پردازی چندان قوی نیست بلکه بیشتر با دیدگاه جامعه‌شناختی به بررسی‌های کاربردی هویت در تعاملات اجتماعی پرداخته است.

۳. ژاک برک^۲ و همکارانش مجموعه مقالاتی از پژوهشگران مشهور در حوزه مطالعات فرهنگی و اجتماعی جمع‌آوری کرده‌اند با عنوان «هویت جمعی، در شناسایی مصادیق فرهنگ» که به مسائل گوناگون هویت فرهنگی از دیدگاه‌های مختلف و گاه متضاد پرداخته‌اند. این اثر نیز با وجود تحلیل‌های نسبتاً جامع و کامل خود در حوزه فرهنگ، از آن جهت که هویت را در معنای هویت جمعی مورد استفاده قرار داده است، فاقد ارائه تحلیل مستقیم در خصوص مقوله هویت اجتماعی به شکلی است که در پژوهش حاضر موردبررسی قرار گرفته است.

۴. یکی از مطالعات تجربی در زمینه هویت اجتماعی، پژوهش هیلمن^۳ در سال ۱۹۹۸ است با عنوان «ستیز برای خود، قدرت و هویت اجتماعی در میان دختران نوجوان» که چگونگی شکل‌گیری هویت در میان دختران نوجوان دبیرستانی را در منطقه‌ای فقیرنشین در انگلستان مطالعه کرده است. روش این پژوهش مشاهده و مصاحبه عمیق بوده و نتایج آن نشان می‌دهد الگوهایی که رسانه‌ها و اجتماع به این دختران برای شکل دادن به ارائه هویتشان می‌دهند بسیار سطحی و بی‌محتوا است و

1. Steph Lawler
2. Jacques Berque

3. Hilman

همچنین نقش خانواده در این شکل‌گیری کم و ضعیف‌تر شده است و به‌طور کلی مدرسه و معلمان توانسته‌اند نقش مؤثری در تشویق دختران نوجوان برای دستیابی به هویت قوی، محکم و فعال داشته باشند.

۵. جاناتان. ام چک^۱ و دیگران در سال ۲۰۰۲ در مورد ابعاد و جنبه‌های مختلف هویت از مقیاس جدیدی که در سال ۱۹۹۶ توسط دول اینگر^۲ ساخته شده بود مطالعه کرده‌اند. آن‌ها از ترکیب عناصر هویت اجتماعی و سایر عناصر، نوع جدیدی از هویت را تحت عنوان هویت ظاهری^۳ طرح نموده‌اند. به اعتقاد آن‌ها عناصر پنج‌گانه‌ای که این نوع هویت را به وجود می‌آورد عبارت‌اند از: ۱- چیزهایی که فرد به خود متعلق می‌داند. ۲- سن و گروه سنی و نسلی که فرد خود را بدان منتسب می‌کند. ۳- راه‌هایی که به ترس و اضطراب فرد مربوط می‌شود. ۴- سیمای فیزیکی فرد نظیر (قد، وزن، اندام و قواره). ۵- فریندگی و جذابیت فرد در بین مردم. میانگین پرسشنامه آن‌ها ۱۷/۴۶ و انحراف معیار آن ۳/۳۹ بود. آن‌ها همچنین ابعاد هویت را در پنج مورد هویت رابطه‌ای، هویت شخصی، هویت اجتماعی، هویت جمعی، شخصیت اختصاصی، بررسی نمودند. سپس همبستگی هویت ظاهری را با دیگر ابعاد هویت بررسی کردند. در نتیجه این هویت با هویت شخصی به میزان ۱۹ درصد و با هویت رابطه‌ای ۷۵ درصد و با هویت اجتماعی ۶۱ درصد و با هویت جمعی ۳۶ درصد همپوشی داشت. سپس نوع دیگری از ابعاد هویت به نام هویت دانشگاهی، از طریق جمع سه عنصر هویت شخصیت اختصاصی که بیشترین اهمیت را در طرح داشت ساخته شد. این مقیاس نیز به میزان ۲۳ درصد با نمرات قدرتمندی و ۱۶ درصد با نمرات مذهبی و ۲۷ درصد با نمرات موفقیت همبستگی نشان داد. ۶ نادین بالبی^۴ در سال ۲۰۰۱ نیز در مطالعه‌ی هویت ملی و خارجی جهت بررسی هویت ملی افراد آمریکایی با استفاده از روش کیفی، نمونه‌ای از افراد آمریکایی را که البته در خارج از آمریکا تحصیل کرده بودند انتخاب نموده است. نتایج تحقیق وی نشان داده است که حضور در کشور دیگر باعث شده جنبه‌هایی از هویت ملی افراد دوباره ساخته شود و هرچند برخی آمریکایی‌ها هویت ملی خود را به‌عنوان یک دارایی در آغوش می‌گیرند، برخی دیگر ارتباط میان هویت ملی و سرزمین را رد کرده‌اند. (اشرفی، ۱۳۹۸، ص. ۱۳۲-۱۲۹).

بحث و نتیجه‌گیری

بر اساس بررسی و مطالعه نظام‌مند پژوهش‌های قبلی انجام‌شده و نهایتاً تحلیل نتایج و یافته‌های مطالعات پیرامون هویت اجتماعی به روش فراترکیب، مشخص شد که مطالعات انجام‌شده پیرامون هویت اجتماعی بسیار پراکنده، انتزاعی و درگیر نوعی اعوجاج نظریه‌پردازی در قالب‌های خاص نظری و مکاتب علمی نظریه‌پردازان است و کمتر مطالعه‌ای وجود دارد که از مفهوم هویت اجتماعی، تحلیلی کاربردی، عام و فراگیر فارغ از مکتب علمی خودش ارائه دهد که قابل‌سنجش با مصادیق عینی در جامعه باشد. همچنین نتایج برخی از مطالعات انجام‌شده پیرامون هویت اجتماعی که نمونه‌های یادآور شده‌ای از آن‌ها به‌طور

1. Jonathan M. Cheek
2. Dollinger

3. Superficial Identity
4. Bolby Nadine

خاص به بررسی هویت اجتماعی پرداخته‌اند، مؤید تأثیر عوامل جامعه‌شناختی بر شکل‌گیری هویت اجتماعی افراد در یک فرایند تعاملی دوطرفه با جامعه و نظام اجتماعی است درحالی‌که تقریباً هیچ‌کدام از پژوهش‌های انجام‌شده به نقش و تأثیر عوامل عینی اجتماعی به‌صورت مشخص و کاربردی و نقش و تأثیر عوامل تحلیلی جامعه‌شناختی در شکل‌گیری هویت اجتماعی به‌عنوان یک فرایند تعاملی نپرداخته‌اند. این پژوهش بر اساس روش فراتکیب درباره مطالعات انجام‌شده پیرامون هویت اجتماعی توانست در خلال مرور و بررسی نظام‌مند از مطالعات انجام‌شده پیرامون هویت اجتماعی بر اساس روش هفت مرحله‌ای ساندوسکی و بارسو به یک دسته‌بندی سه‌گانه محوری دست‌یابد که همه پژوهش‌های انجام‌شده پیرامون هویت اجتماعی در قالب آن‌ها مطالعه و بررسی انجام داده‌اند. حصول چنین نتیجه‌ای به همراه بررسی نقاط قوت و ضعف مطالعات و نظریه‌های مطروحه درباره هویت اجتماعی می‌تواند راهگشای مناسبی برای دست‌یابی به طرح شناختی منسجم، کاربردی و فراگیر در زمینه مطالعات هویت اجتماعی باشد. در جمع‌بندی کلی، این نتیجه حاصل می‌شود که کاستی و خلأ نظریه‌پردازی کاربردی، منسجم و فراگیر درباره هویت اجتماعی بسیار جدی است و حضور مطالعات جدید پژوهشگران و اندیشمندان علوم اجتماعی به‌ویژه جامعه‌شناسی در این حوزه می‌تواند راه‌گشا و روشنگر کاستی‌های موجود باشد؛ زیرا شکل‌گیری هویت اجتماعی مستلزم فرایند تحلیلی فراتر از مکتب علمی خاصی است که بتواند با توجه به عوامل زمینه‌ساز و مشترک با هویت اجتماعی، تعریف و تصویری مشخص و کاربردی از آن ارائه کند. بر این اساس، پیشنهاد اصلی برای جبران این کاستی‌ها و ارائه نظریه فراگیر و منسجم، ورود صاحب‌نظران و انجام پژوهش‌های فرامکتبی گسترده در فرایند شکل‌گیری هویت اجتماعی است.

منابع

- آزاد ارمکی، تقی؛ چاوشیان، حسن. (۱۳۸۱). بدن به‌مثابه رسانه هویت، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره چهارم، شماره ۴، صص ۷۵-۵۷.
- اشرفی، ابوالفضل (۱۳۷۷). بی‌هویتی اجتماعی و گرایش به غرب «بررسی عوامل اجتماعی - فرهنگی مؤثر بر گرایش نوجوانان (۱۹-۱۳ ساله) به الگوهای غربی رپ و هوی متال در تهران»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- اشرفی، ابوالفضل (۱۳۹۸). بررسی جامعه‌شناختی تأثیرات کارکردی نظام اجتماعی بر هویت اجتماعی جوانان (نمونه مورد مطالعه، دانشجویان دانشگاه تهران)، رساله دکتری، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی.
- احمدلو، حبیب. (۱۳۸۱). بررسی رابطه میزان هویت ملی و هویت قومی در بین جوانان تبریز، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- حاجیان، ابراهیم (۱۳۷۹). تحلیل جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران و طرح چند فرضیه، فصلنامه مطالعات ملی، سال دوم، شماره ۵، ۱۹۸-۲۲۳.

- اکبری، حسین؛ جلیل عزیزی (۱۳۸۷). هویت ملی و عوامل مؤثر بر آن در میان دانش آموزان دوره متوسطه، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، شماره ۲۷، سال هفتم.
- دوران، بهزاد؛ محسنی، منوچهر (۱۳۸۲). هویت اجتماعی «رویکردها و نظریه‌ها»، مجله علوم تربیتی و روان‌شناسی (ویژه‌نامه هویت)، جلد چهارم، شماره اول (بهار و تابستان).
- دوران، بهزاد (۱۳۸۷). هویت اجتماعی: رویکردها و نظریه‌ها، چاپ اول، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- عبدالهی، محمد (۱۳۷۴). بحران هویت، هویت جمعی، دینامیسم و مکانیسم تحول آن در ایران، نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران، دانشگاه علامه طباطبایی، دفتر اول.
- صدیق سروسستانی، رحمت‌الله؛ حاجیانی، ابراهیم (۱۳۸۷). مطالعه تجربی منابع هویت در ایران، فصلنامه مطالعات ملی، سال نهم، شماره ۲، ص ۵۲-۳۱.
- عبدالهی، محمد (۱۳۷۴). بحران هویت، هویت جمعی، دینامیسم و مکانیسم تحول آن در ایران، نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران، دانشگاه علامه طباطبایی، دفتر اول.
- عبدالهی، محمد (۱۳۷۵). جامعه‌شناسی بحران هویت، نامه پژوهش، شماره ۲ و ۳، صص ۱۳۵-۱۶۱.
- کوش، دنی (۱۳۹۷). مفهوم فرهنگ در علوم اجتماعی، ترجمه فریدون وحید، تهران: سروش.
- گل محمدی، احمد (۱۳۸۰). تجدد، جهانی‌شدن و هویت خاص‌گرایی‌های فرهنگی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.
- نوجه فلاح، رستم (۱۳۸۳). هویت واقعی ثابت یا سیال (مجموعه مقالات هویت و بحران هویت)، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.

- Arts, W., & Halman, L. (2006). National Identity in Europe Today «What the People Feel and Think», *International Journal of Sociology*, vol. 35, no. 4, Winter 2005–6, pp. 69–93.
- Bolton, K. (2014). Qualitative interpretive meta-synthesis in social work research: Uncharted territory, *Journal of Social Work*, Vol 14(3), 279-294.
- Bottomore, T. B. (2019). *The Blackwell Dictionary of Twentieth Century Social Thought*. Last edited by MARC Bot.
- Burke, Peter. J. (1991). «Identity process and social stress», *American sociological review*, v. 56, pp. 836-849.
- Fukuyama, F. (2018). *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*. Hardcover on Amazon.com.
- Gleason, P. (1983). Identifying Identity: A Semantic History, *Journal of American History*, Vol. 69, No. 4, pp. 910-931.

- Hogg M. A. (2006). «Communication Theory» Social Identity, Self-Categorization, and the Communication of Group Norms, Volume 16, Issue 1, February 2006, Pages 7–30.
- Kroger, J. (2019). Identity in Adolescence, «The balance between self and other», 4th edition, London & New York, Routledge.
- Korostelina, K. V. (2007). Social Identity and Conflict: “Structures, Dynamics, and Implications”, First pub, Palgrave Macmillan, New York.
- Langlois, ÉV., Daniels, K., Akl, EA. (2018). Evidence Synthesis for Health Policy and Systems: A Methods Guide, Geneva: World Health Organization.
- Morgan, G. (1980). Paradigms, metaphors, and puzzle solving in organization theory, Administrative Science Quarterly, 25(4) 605-622.
- Oatey, H. S. (2006). «Theories of Identity and the Analysis of Face». Journal of Pragmatics. 39. PP. 639–656.
- Robins, W. (2021). Making identity matter: «Identity, Society and social interaction» published by sociology press, EBook, ISBN: 9781134281145.
- Sandelowski, M. & Barroso, J. (2007). Handbook for Synthesizing Qualitative Research. New York: Springer.
- Sills, D. L. (Ed). (2011). International Encyclopedia of the Social Sciences. Published online by Cambridge University Press.
- Stryker, S., & Burke, P. J. (2000). «The past, Present and Future of Social Identity Theory». Social psychology quarterly. 63: PP. 284-297.
- Zimmer, L. (2006). Qualitative meta-synthesis: a question of dialoguing with texts. Journal of advanced nursing, 53(3), 311-318.